

Högskolan Dalarna
Historia III
Uppsats 15 hp
Vt. 2008

Spanska sjukan på Kungliga Gotlands infanteriregemente
1918-1920

Författare: Sanna Meriläinen
Handledare: Peter Reinholdsson

Abstract

Uppsatsens syfte har varit att undersöka hur Kungliga Gotlands infanteriregemente drabbades av spanska sjukan under 1918-1920. Det har även jämförts hur detta regemente drabbades i jämförelse med Dalarnas och Västmanlands regementen under 1918. Frågeställningarna som besvarats handlar om hur många som insjuknade och dog, hur regementets ansvariga agerade samt vilka åtgärder som vidtogs när epidemin hade nått regementet.

Det huvudsakliga materialet jag har använt mig av är förste provinsialläkarens årsberättelser och regementets inkomna och utgående skrivelser.

Studiens resultat visar att Kungliga Gotlands infanteriregemente med sina cirka 500 sjukdomsfall och fyra dödsfall under epidemins första period, 1918 drabbades i hög grad i jämförelse med Dalregementet, men i liten grad i jämförelse med Västmanlands regemente.

Anledningen till att regementet på Gotland klarade sig relativt lindrigt från spanska sjukan kan bero på att en fungerande sjukvård snabbt kunde sättas in samt att man vidtog andra åtgärder såsom inskränkningar på permissioner, striktare personlig hygien och renlighet i lokalerna samt skyddsympning.

Nyckelord: spanska sjukan, 1918-1920, epidemi, Gotland, militären.

Innehållsförteckning

1. Inledning	4
1.1 Syfte och frågeställningar.....	6
1.2 Metod och material.....	6
1.3 Avgränsningar.....	7
2. Forskningsläge	8
3. Bakgrund	11
3.1 Världen och spanska sjukan.....	11
3.2 Sverige och spanska sjukan.....	12
3.3 Gotland och spanska sjukan.....	13
3.4 Kungliga Gotlands regemente.....	15
4. Spanska sjukan på Kungliga Gotlands infanteriregemente 1918-1920	17
4.1 Antalet insjuknade och döda av spanska sjukan.....	17
4.2 Sjukvårdspersonalen och vården av de insjuknade.....	20
4.3 Åtgärder.....	22
5. Jämförande diskussion med Västmanlands och Dalarnas regementen.....	24
6. Sammanfattning	28
Käll- och litteraturförteckning	30

1. Inledning

Människan har alltid drabbats av olika slags sjukdomar, men långt ifrån alla är eller har varit lika allvarliga som den influensaepidemi, spanska sjukan, som drabbade världen under 1918-1920.

Sjukdomens namn kommer från italienskans *influere* som på svenska betyder ”flyta in” eller ”påverka”. Vad som orsakade sjukdomen var länge en gåta. Från början trodde man inte att sjukdomen smittade från människa till människa utan att den spreds med vinden.¹ Senare trodde man att den orsakades av en bacill.² Idag vet man att influensa framkallas av ett virus och att det går att skilja på flera olika typer, A, B och C. Viruset ändrar hela tiden karaktär genom mutationer och detta medför att vaccinationer kan bli verkningslösa.

Drabbas man av influensa finns det inte några medicinska botemedel, men med sulfapreparat och antibiotika kan man minska riskerna för bakteriella komplikationer. Man vet också att smittan sprids mellan människor vid exempelvis hostning eller nysning. Utan denna sjukdomskunskap möttes världen av ”influensan” och det är förståeligt att många häpnade över hur denna sjukdom kunde drabba så många av världens befolkning.

Är sjukdomen av lindrig art är symtomen bland annat feber, matthet och värk i kroppen, men man kan vara på benen igen inom en vecka. Är den däremot elakartad uppstår cirkulationsrubbingar och uttorkning och då kan döden snabbt bli en följd.³

Spanska sjukans sjukdomsförlopp kan beskrivas på följande sätt:

Första tecknet är en allmän sjukdomskänsla, förenad med frysningar och svettningar. Ofta inträder stark huvudvärk i pannan, värk i ögonhålorna samt allmän värk i armar, ben och rygg. I de flesta fall inträder redan på första dagen feber, vilken ända från början kan vara mycket hög. Den stiger vanligen de första 2 till 3 dygnet och uppnår ej sällan 39.5-40 gr. C. Redan under andra eller tredje dygnet sjunker den i allmänhet raskt och den sjuke känner sig bättre. I vissa fall inträda tidigt hosta och heshet samt smärtor i bröstets mitt. I andra fall åter börjar sjukdomen med kväljningar, åtföljda av kräkningar eller diarréer. Ofta förekomma symtom från bröst och buk samtidigt. I andra fall återigen äro symtom från nervsystemet, såsom dåsigheit och omtöckning de mest framträdande. För det mesta blir den sjuke frisk efter några dagar eller någon vecka, men i många fall tar sjukdomen en svårare vändning, i det lunginflammation, hjärninflammation eller andra farliga komplikationer tillstöta.⁴

¹ Bergmark, Mats, *Från pest till polio*. Natur och kultur, Stockholm. 1957. s. 193-194

² *Gotlänningen* 6/11 1918

³ Bergmark, s. 193-194

⁴ Handlingar ang. spanska sjukan 1918-1919 (odat.) Landsarkivet Gotland

Epidemin blev inte känd för allmänheten förrän den hade spridit sig från Frankrike till Spanien, som vid denna tidpunkt var neutralt och därför inte hade samma behov att hålla sådana här dåliga nyheter hemliga. På det viset kom epidemin att få namnet spanska sjukan. Efter att Spanien rapporterat om sjukdomsfall visade det sig dock att spanska sjukan även funnits i andra delar av världen och dessutom bland de krigförande länderna.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att beskriva hur Kungliga Gotlands infanteriregemente drabbades av spanska sjukan under åren 1918-1920. Det ska även undersökas hur hårt regementet drabbades i jämförelse med andra regementen i Sverige.

För att kunna göra detta har jag valt att ta dessa frågeställningar till min hjälp:

- Hur många insjuknade och dog av befälen och manskapet?
- Hur agerade regementets ansvariga?
- Vilka åtgärder begärdes det att man skulle vidta på regementet? Varifrån kom kraven?
- Hur drabbades Gotlands regemente i jämförelse med Västmanlands och Dalarnas regementen?

1.2 Metod och material

Metoden jag använt mig av i denna uppsats är dels beskrivande i det avseendet att jag beskriver hur militären på Gotland drabbades, men även jämförande då Margareta Åman och Ola Hermansson redan gjort liknande undersökningar på Västmanlands respektive Dalarnas regementen. Då är det passande att göra jämförelser med dem båda för att se hur Gotlands regemente drabbades i jämförelse med de andra under samma period. Eftersom både Dalarnas och Västmanlands regementen endast behandlas under det första året av epidemin, 1918, gör jag likadant för Gotlands regemente i jämförelsen för att få en så rättvis jämförelse som möjligt. En annan aspekt som kan göra att denna jämförelse blir en aning missvisande är att de andra två författarna kanske inte har koncentrerat sig på samma frågor som jag själv har gjort. Detta skulle i så fall betyda att det kanske finns andra åtgärder som inte tagits upp eller att sjukvården och personalen inte behandlas lika ingående som i min uppsats.

Det material jag har använt mig av är dels taget från Kommunarkivet och Landsarkivet på Gotland och dels från Krigsarkivet i Stockholm.

Från Gotlands Kommunarkiv har jag hämtat material från dagstidningen *Gotlänningen* från 1918 för att få med pressens bild av epidemin, men även för att få en samtida bild över hur situationen såg ut i samhället på ön. Till detta har jag även hämtat material från Visby stads hälsovårdsnämnd.

Dessutom har jag hämtat uppgifter från förste provinsiälläkarens årsberättelser. I dessa får man också en bra bild över situationen på ön, men dessa årsberättelser kan berätta mycket mer

än så. I dem kan man exempelvis läsa om hur gotlänningarna hade det i allmänhet, hur många som fötts och dött under året, vilka sjukdomar ön drabbats av, men även vilken sjukvårdspersonal som för tillfället arbetade på de olika sjukvårdsinrättningarna bland annat. Från Landsarkivet har jag använt mig av andra handlingar som rör spanska sjukan för att få en bra bild över situationen på Gotland.

Från Krigsarkivet har jag hämtat både ingående och utgående material från Kungliga Gotlands infanteriregementes sjukvårdsavdelning. I dessa får man en tydlig bild av hur situationen såg ut på regementet och man får dessutom se de åtgärder som skulle vidtas för att hindra smittan från att sprida sig. De utgående skrivelserna behandlar oftast sådant som rör antalet insjuknade och avlidna och andra rapporter om hur läget såg ut på regementsområdet och vilka åtgärder som har vidtagits för att förhindra spanska sjukans spridning. De inkomna skrivelserna är däremot mestadels förhållningsorder från Kungliga arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse, dessa handlar oftast om hur man ska motverka smittans spridning på bästa möjliga vis.

Från Krigsarkivet har jag även hämtat uppgifter rörande sjukvårdsverksamheten på regementet.

Det bästa materialet jag skulle ha kunnat använda mig av, de så kallade dagordrarna, har inte gått att finna för Kungliga Gotlands infanteriregemente. Dessa skulle på ett enkelt sätt ha visat hur de ansvariga på regementet agerat dag för dag under epidemin. Men eftersom de inte är bevarade har jag använt mig av det näst bästa, alltså de inkomna och utgående skrivelserna.

Från Krigsarkivet har jag även hämtat den så kallade epidemilagen⁵, där det finns instruktioner och förhållningssätt för hur olika sorters epidemier skulle hanteras.

1.3 Avgränsningar

Eftersom denna uppsats skrivs inom en viss tidsram har ämnet varit tvunget att begränsas. Jag har då valt att skriva om hur militären drabbades. Detta begränsar antalet drabbade människor, vilket gör uppsatsen mer hanterlig. Men militären är också en bra grupp att undersöka eftersom de var en ”grupp för sig”, med exempelvis egen sjukvård. Dessutom var militären en viktig samhällsgrupp, speciellt eftersom det var en del oroligheter i Europa under den aktuella perioden i och med första världskriget.

Att det blev just Gotlands regemente beror dels på att det inte är undersökt hur det drabbades, men även för att det är intressant att se hur spanska sjukan drabbade en ö där man är mer

⁵ Epidemilagen utfärdades av Sveriges Kung och riksdag.

isolerad från övriga landet. Att uppsatsen behandlar infanterikåren beror på att det var dessa marktrupper som var de dominerande i försvaret av ön.

2. Forskningsläge

Den avhandling man absolut måste ha med i sitt forskningsläge när man skriver om spanska sjukan är Margareta Åmans *Spanska sjukan – Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund* från 1990. Avhandlingen är både kronologisk och statistisk vilket gör att det är lätt att följa med i framställningen av ämnet. Syftet med denna avhandling är, som titeln visar, att göra en samlad analys av spanska sjukan och hur den slog i Sverige.

Åman ger ett nationellt perspektiv på spanska sjukan genom att beskriva hur epidemin slog och konfronterades i Sverige och hur den även drabbade militären, främst behandlar hon då Västmanlands regemente, vilket jag kommer att skriva om senare i uppsatsen. Sedan gör hon även några lokala studier, i Karlstad, Östersund och Arjeplog, där hon ser att det finns lokala variationer i hur epidemin slog på olika platser i landet. Hon ser dessutom på hur den offentliga debatten fördes angående spanska sjukan dels genom myndigheternas agerande, debatten inom läkarkåren, men också inom pressen och riksdagen. Avslutningsvis visar hon hur den svenska epidemin slog i ett internationellt perspektiv.

För att närmare gå in på det som verkligen är intressant för mig med denna avhandling ska jag beskriva hur spanska sjukan slog på de svenska regementena.

Mellan 10 juli och 20 augusti 1918 hade över 10 000 sjukdomsfall inträffat bland de svenska värnpliktiga, 56 av dessa avled. Några veckor senare hade den siffran stigit till nära 500 döda och under hela epidemin under 1918-1919 var det 820 som dog. Sjukdomsfallen under samma period summerades till nästan 45 000 över hela Sverige. Dock drabbades inte alla förband lika hårt. I slutet av juli utfärdades särskilda hygieniska föreskrifter och i början av augusti gick sjukvårdsstyrelsen ut med två rundskrivelser till alla truppförband i landet. I dessa påbjöds skärpt renhållning, mer spridd förläggning, isolering av de sjuka samt att de friskskrivna skulle vara helt befriade från alla praktiska övningar under en vecka. Trots dessa förebyggande åtgärder var det ändå något som gjorde att spanska sjukan kunde spridas, nämligen att fler värnpliktiga trots allt inkallades till repetitionsövningarna. Under hösten visade det sig att 38 procent av de inkallade smittades, varav 2 procent avled av sjukdomen.⁶

En annan bok som behandlar spanska sjukan och dess internationella förlopp, men också jakten på vad epidemin verkligen var, är Gina Kolatas *Spanska sjukan – Berättelsen om den*

⁶ Åman, Margareta, *Spanska sjukan. Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund*. 1990, s. 85-86

stora influensaepidemin 1918 och jakten på det virus som orsakade den från 2000. Kolata är en välkänd vetenskapsjournalist som jobbar på *The New York Times* och i denna bok nystar hon upp mysteriet med denna fruktansvärda sjukdom genom att följa spår från hela världen. Som titeln visar så är denna bok ett försök till att beskriva teorier om hur och varför epidemin startade från första början. Hon skriver att ingen säkert vet varifrån influensan kom och hur den kunde bli så dödlig. Det enda man vet med säkerhet är att den började som en vanlig influensa, men sedan förvandlades.⁷ Hon menar att trots att spanska sjukan skördade så oerhört många offer så är denna sjukdom nästintill okänd för många och detta behöver det ändras på.

Hon ger olika perspektiv på spanska sjukan, dels genom att beskriva hur den drabbade olika länder, men även genom att beskriva den genom olika personer.

Den amerikanska armén drabbades relativt hårt i jämförelse med andra arméer, hela 35 procent insjuknade i spanska sjukan.⁸ Vilket är i ungefär samma utsträckning som den svenska armén.

Det finns även några uppsatser och artiklar som är skrivna på Högskolan Dalarna om spanska sjukan. Den första är skriven av Agneta Iderot Lindberg och heter *Spanskan, kommunerna och staten – en studie av ansvarsfördelning och samspel mellan lokala och centrala myndigheter under en influensaepidemi*. Som titeln visar behandlar denna uppsats det ansvar som både staten och kommunerna ställdes inför när spanska sjukan kom till Sverige. Speciellt behandlas Morastrands köping, Mora socken och Falu stad. I undersökningen får man följa med då en rad olika beslut fattas hos olika centrala och lokala myndigheter. Frågor som besvaras är bland annat hur förberedda myndigheterna var inför epidemin och vilken information myndigheterna fick om denna. Resultaten visar att både de lokala och de centrala myndigheterna samarbetade mer när de fick reda på hur allvarlig situationen blev under hösten 1918. Men det fanns olika åsikter om värdet av de åtgärder man skulle vidta, å den ena sidan ville man göra något åt situationen, å den andra ville man inte göra något verkningslöst bara för syns skull. Resultaten visar även att det finns stora variationer på hur olika kommuner hanterade spanska sjukan och detta vittnar om att de hade olika stark självbestämmanderätt under den aktuella perioden.

Den andra uppsatsen är skriven av Ari Bister och heter *Spanska sjukan inom Nås provinsialläkaredistrikt 1918-1919 med särskild hänsyn tagen till Dala-Järna och Vansbro*. Syftet med denna uppsats har varit att undersöka hur hälsoläget inom Nås provinsialläkaredistrikt

⁷ Kolata, Gina, *Spanska sjukan. Berättelsen om den stora influensaepidemin 1918 och jakten på det virus som orsakade den*. Prisma, Stockholm, 2000. s. 19

⁸ Kolata. s. 17

var under hösten 1918 och våren 1919. Han undersöker vilken belastning som epidemin kom att bli för kommunen under denna period. Den främsta belastningen var att området drabbades av många sjukdoms- och dödsfall. Detta bidrog då till att epidemisjukhuset blev fullbelagt samtidigt som det saknades både läkare och sjuksköterskor. Det undersöks även vilket kön och yrkeskategori som de drabbade tillhörde. De resultat han får fram pekar på att män drabbades under epidemins tidigare skede och kvinnor i dess senare samt att kroppsarbetare och deras hustrur drabbades värst av spanska sjukan.

Den sista artikeln finns med i tidskriften *Akka* under våren 2003. Den heter *Spanska sjukan vid Dalregementet 1918* och är skriven av Ola Hermansson.

Anledningen till att den är så intressant för mig är för att den beskriver hur ett regemente drabbades av spanska sjukan. En närmare presentation om Dalregementet och det Hermansson skriver återfinns i min jämförelse mellan detta regemente och regementena på Gotland och i Västmanland.

3. Bakgrund

3.1 Världen och spanska sjukan

Under 1918 drabbas världen av en influensaepidemi som anses vara av samma typ som ryska snuvan från 1889-1892 och asiaten som senare skulle komma att drabba världen under åren 1957-1958.⁹ Hur denna sjukdom kunde uppstå och hur den kunde spridas så snabbt finns det många olika teorier om. Den vanligaste uppfattningen bland epidemiologer är att sjukdomens första lättare form spreds genom de stora trupptransportskepp som under våren 1918 förde amerikanska soldater till västfronten. En annan teori är den att smittämnet kom till Frankrike genom de många kinesiska arbetare som fanns där under kriget.

Epidemin blev, som jag skrev i inledningen, känd för allmänheten när den hade spridit sig från Frankrike till Spanien, som vid denna tidpunkt var neutralt och därför inte hade samma behov att hålla sådana här dåliga nyheter hemliga. Därav kom epidemin att få namnet spanska sjukan. Efter att Spanien rapporterat om sjukdomsfall visade det sig att spanska sjukan även funnits i andra delar av världen såsom Egypten och Skottland, samt de krigförande länderna. Hittills hade fallen varit relativt lindriga, men detta kom att ändras redan under den kommande hösten 1918, då både sjukdomsfallen och dödsfallen drastiskt ökade i antal.¹⁰ Hur många som dog av denna sjukdom under 1918-1919 är svårt att säga då det inte finns några exakta siffror att använda eftersom alla sjukdoms- och dödsfall av naturliga skäl inte har kunnat inrapporteras. En annan komplicerande faktor var att spanska sjukan ofta hade olika följd-sjukdomar och att det istället är dessa sjukdomar som står som dödsorsak istället för spanska sjukan.¹¹

En del menar att det dog omkring 21 miljoner människor,¹² medan andra pekar på siffror mycket högre än så. Och är dödssiffran så hög kan man ju bara föreställa sig hur många det var som insjuknade, men som tillfrisknade. De som dog av spanska sjukan under 1918-1919 var fler än de som dog i strid under första världskrigets fyra år.¹³

Sjukdomen sades vara demokratisk på det viset att den drabbade kvinnor och män i någotsånär samma utsträckning.¹⁴ Det speciella med just denna influensaepidemi var att den främst drabbade människor i åldrarna mellan 20-40 år.¹⁵ Än så länge har man anledning att tro att det kan ha att göra med ryska snuvan och att de som överlevde den möjligtvis hade fått någon

⁹ Iderot Lindberg, Agneta, *Spanskan, kommunerna och staten*. 1997, s. 13

¹⁰ Åman, s. 32-33

¹¹ Åman, s. 58 och 66-72

¹² Åman, s. 37

¹³ Åman, s. 34

¹⁴ Bister, Ari, *Spanska sjukan inom Nås provinsialläkaredistrikt 1918-1919*. 2005, s. 48

¹⁵ Åman, s. 33

slags immunitet mot spanska sjukan, men det kan även vara så att människor i denna ålder är som mest yrkesverksam och träffar genom arbetet många olika människor och blir smittad på det viset, men helt säkra på varför just denna åldersgrupp drabbades vet man alltså inte i dagsläget.¹⁶

3.2 Sverige och spanska sjukan

Från och med 1800-talets senare hälft började den moderna industrialismen sätta sin prägel på det svenska samhället och allt fler arbetade numera inom industrierna. De industriella klasserna, borgarna och arbetarna blev allt viktigare för den samhällsliga utvecklingen och samhället blev med tiden allt mer demokratiskt.¹⁷ Arbetar- och nykterhetsrörelserna blev viktiga element i vardagen och de behandlade viktiga frågor som rörde både det ”vanliga” livet som arbetslivet.¹⁸ Svenska folkets engagemang i olika samhällsfrågor resulterade bland annat i att både kvinnor och män fick allmän och lika rösträtt ett par årtionden in på 1900-talet.¹⁹ Omkring 1920 var det 43.5 procent av Sveriges befolkning som höll på med skogs- och jordbruk, 31 procent arbetade i olika industrier, 14.5 procent inom handel och 11 procent inom offentliga förvaltningar eller andra tjänster.²⁰

Tiden innan och under spanska sjukans härjningar i Sverige var en mycket händelserik period. Första världskriget hade startat under 1914 och Sverige hade förklarat sig neutralt, men påverkades naturligtvis ändå. Många debatter fördes inom regeringen om huruvida parlamentarism och demokrati skulle införas. Dock rådde borgfred mellan de olika politiska partierna under kriget. Det största problemet som regeringen ställdes inför då, var hur man skulle kunna försörja befolkningen, vilket bidrog till att det infördes både krishushållningar och ransoneringar. Under 1917 ägde många revolutioner rum, exempelvis i Ryssland och i Tyskland och i Finland var det inbördeskrig. Men även i Sverige fanns revolutionsstämningar som yttrade sig i exempelvis hungerdemonstrationer, på grund av bland annat höga matpriser och även då freden till slut blev ett faktum fortsatte de oroliga tiderna.²¹

¹⁶ Bister, s. 19, Förste provinsialläkarens årsberättelse 1918, Kommunarkivet Gotland

¹⁷ Hedenborg, Susanna och Kvarnström, Lars, *Det svenska samhället 1720-2000. böndernas och arbetarnas tid*. Studentlitteratur, 2004. s. 19

¹⁸ Hedenborg, Susanna och Kvarnström, Lars, s. 202-208

¹⁹ Hedenborg, Susanna och Kvarnström, Lars, s. 19

²⁰ Hedenborg, Susanna och Kvarnström, Lars, s. 262

²¹ Hadenius, Stig, *Svensk politik under 1900-talet. Konflikt och samförstånd*. 2000, s. 35, 39-43 och 47, Melin, Jan m.fl. *Sveriges historia*. 2003, s. 306-308

Den 5 juli 1918 meddelade de svenska tidningarna att influensaepidemin spanska sjukan hade kommit till Sverige.²² De första fallen noterades i skånska Hyllinge, men sjukdomen spreds relativt fort norrut över landet. Under sommarmånaderna var sjukdomsfallen lindriga, precis som i övriga världen, och det räckte vanligtvis med ett par dagars sängliggande för att åter komma på benen. Men även i Sverige kom influensan tillbaka under hösten och denna gång var den mer aggressiv och det tillstötte ofta olika komplikationer där den vanligaste var lunginflammation.²³ Det första dödsfallet i Göteborg inträffade den 23 juli, men ungefär samtidigt rapporterades dödsfall i både Vingåker och Nässjö.²⁴ Även i Sverige är det svårt att veta exakt hur många som drabbades och dog av influensan, men en siffra pekar på att Sverige drabbades av ungefär 510 000 sjukdomsfall enbart under juli 1918 till juni 1919 och 37000-38 000 dödsfall 1918-1920.²⁵ Sveriges dåvarande folkmängd låg på ungefär 6 000 000 invånare,²⁶ vilket betyder att ungefär 8.5 procent av befolkningen drabbades och 0.62 procent dog av sjukdomen.

Ansvar för den civila hälso- och sjukvården låg under den här tiden på Medicinalstyrelsen och det var också den som skulle se till att sjukdomen skulle spridas så lite som möjligt genom att sända ut olika förordningar. Lokalt var det hälsovårdsnämnderna i städerna och kommunalnämnderna på landsbygden som skulle övervaka hälsotillståndet och rapportera om sjukdomsfall.²⁷

En anledning till att det fanns vissa svårigheter med hur spanska sjukan skulle hanteras när den kom kan ha att göra med att denna epidemi inte gick under epidemilagen.²⁸

3.3 Gotland och spanska sjukan

Omkring år 1900 sysslade 67 procent av befolkningen på Gotland med jordbruk och 17 procent var anställda inom någon slags industri. Skogen var fortfarande relativt viktig, men den började bli alltför uttagen. Fiske, och då speciellt strömmingsfiske var värdefullt, men även kalkstenen började bli en allt viktigare inkomstkälla. I Visby fanns omkring 80 olika hantverkare och på resten av ön fanns det omkring 160 stycken. Flera järnvägs- och vägbyggen pågick, men även annat såsom bygget av ett nytt lasarett.²⁹ Detta betyder alltså att Gotland i

²² Åman, s. 42

²³ Iderot Lindberg, s. 13, Åman. s. 64

²⁴ Åman, s. 44

²⁵ Åman, s. 59 och 66

²⁶ <http://www.ssd.scb.se/databaser/makro/SaveShow.asp> 2008-06-01

²⁷ Åman, s. 47

²⁸ Epidemilagen, Instruktioner för sjukvårdsverksamheten, juli 1919, Krigsarkivet

²⁹ Öhrman, Roger, *Vägen till Gotlands historia*. 1994, s. 224-226

jämförelse med resten av landet fortfarande var mer beroende av jordbruket och att det inte var lika många anställda inom industrier på ön som i övriga landet. Dock skiljer det tjugo år mellan de olika siffrorna från Sverige och Gotland, men jag hoppas att de inte är fullständigt missvisande. Dessutom har ju Gotland alltid varit en ö med stor jordbruksproduktion.

Första världskriget drabbade även gotlänningarna hårt, vilket visade sig genom ransoneringar och dyrare priser. Men trots att det var svåra tider så förekom det inte några demonstrationer eller liknande missnöjesyttringar på ön.³⁰

På Gotland inträffade de första fallen av spanska sjukan i Visby i början av augusti 1918. Det var ett 60-tal fall, men alla var dock av en lindrig karaktär och inget dödsfall inträffade. Smittan hade kommit i synnerhet från Stockholm och de som först drabbades var ångbåtspersonalen. Ungefär samtidigt hade ett 20-tal människor insjuknat i Slite med omnejd efter att pråmar från Stockholm anlät till hamnen. Även ett 70-tal inom kustartilleriet insjuknade på Fårö efter att en båt från Stockholm anlät. Annars var den tidiga hösten förhållandevis lugn.

Den egentliga smittan började i Visby i oktober och spred sig raskt inåt landet, och naturligtvis snabbast dit kommunikationerna var som tätast. Sist kom epidemin till de södra delarna av ön.³¹ Siffror på hur många som drabbades under 1918-1920 är som tidigare svåra att fastställa exakt, men en siffra pekar på att det fanns 7000 inrapporterade influensafall under dessa år,³² och att det av dessa dog 306 stycken.³³ Folkmängden på Gotland under den pågående epidemin var omkring 56 000 invånare.³⁴ Detta innebär att 12.5 procent av befolkningen drabbades och att 0.54 procent dog under epidemin. Oftast hade de drabbade människorna yrken såsom järnvägsarbetare, båtpersonal eller andra transportinriktade arbeten.³⁵ Det är alla yrken där man träffar ett stort antal olika människor från många delar av landet och världen.

På grund av spanska sjukan skedde många förändringar i det dagliga livet, saker och företeelser som annars togs för givet gick inte längre att räkna med. Många offentliga verksamheter fick under vissa perioder stängas på grund av smittorisken. Biografföreställningar, danser och andra nöjen fick stå tillbaka på grund av epidemin. Till och med skolorna stängdes när smittorisken blev för stor eller när det behövdes fler lokaler för att kunna vårda de insjuknade. Detta skapade förstås väldiga debatter och man delades upp i två olika läger, där den ena sidan präglades av en panikstämning och där den andra, som oftast var ägare av de ställen som fått lov att stängas, tyckte att det hela var överdrivet.

³⁰ Öhrman, s. 233 och 235

³¹ Förste provinsialläkarens årsberättelse 1918, Kommunarkivet Gotland

³² Förste provinsialläkarens årsberättelse 1918, Kommunarkivet Gotland

³³ Åman, s. 73

³⁴ Förste provinsialläkarens årsberättelse 1919, Kommunarkivet Gotland

³⁵ Förste provinsialläkarens årsberättelse 1918, Kommunarkivet Gotland

Följande citat är hämtat ur en tidningsartikel där *Svenska förenade biograf ab* uttrycker sin mening om Hälsovårdsmyndighetens stängande av offentliga tillställningar.

Stängningspåbuden med anledning av spanska sjukan leder till ganska otrevliga konsekvenser. På lördagskvällarna, i all synnerhet då vädret är ruskigt, har folk svårt att veta var de skola göra av sig. Att sitta hemma efter veckans arbete faller knappast i smaken. Förut erbjödo ju våra biografer, stora, höga och väl ventilerade, en given tillflyktsort. Nu blir det att packa sig samman, i regel som sillar, å de många gånger trånga kaféerna. I hastigheten, med den rådande trängseln, blir det säkert si och så med diskningen av kopparna. Oanade möjligheter till smitta föreligger här. En jämn fördelning på biograferna skulle naturligtvis innebära långt mindre smittofara.³⁶

3.4 Kungliga Gotlands regemente

Gotland ligger i Östersjön, mitt i den viktiga sjövägen mellan Västeuropa och den ryska kontinenten och en gång i tiden gjorde detta Gotland rikt, men det har också utsatt ön för risker. Det pekar bland annat de hundratal fornborgarna på. Exempelvis har Gotland varit av intresse för Danmark och det var nära att Gotland blev ryskt när freden slöts i Fredrikshamn 1809. Det var efter den freden som man verkligen började satsa på försvaret av Gotland och nationalbeväringen infördes då på ön.³⁷ Regimentets främsta uppgift har alltid varit att försvara Gotland och därför har fälttjänstövningar och liknande alltid skett där invasionsföretag skulle kunna ske.³⁸

Regementet har anor tillbaka till Napoleontiden och Gotland har varit redo att möta krig sedan början av 1800-talet.³⁹ Efter 1814 var den svenska flottan svag och det satsades därför på ett bra markförsvar på ön.

Sedan Tyskland enats och byggt upp en stor flotta ökade risken för Gotland då både Tyskland och Ryssland skulle kunna utnyttja ön i krig mot varandra. Eftersom nationalbeväringen då var omodern utbyttes den mot värnpliktiga infanteri- och artilleriförband. För att kunna hålla en jämn beredskap och för att Gotlands befolkning var för liten förstärktes dessa med värnpliktiga från fastlandet.

Även fast sjö- och luftstridskrafter varit viktiga i försvaret av ön, var det ändå markstridskrafterna som var de dominerande.⁴⁰

³⁶ Visby stads hälsovårdsnämnd, 19 juli 1918

³⁷ Hammarhjelm, Bengt, *Gotlands nationalbeväring och regemente. Band 1*. 2005, s. 11-16 och 19-20
Gotlands nationalbeväring var ett infanteriregemente i svenska armén som hade sitt ursprung på 1800-talet, där soldaterna rekryterades från ön.

³⁸ Hammarhjelm, s. 322

³⁹ Hammarhjelm, s. 30-40

⁴⁰ Hammarhjelm, s. 11-16 och 323

De första övningarna på Visborgsslätt hölls under våren och sommaren år 1887. Trupperna kunde förläggas i tält, men man var tvungen att bygga förråds-, expeditions- och ekonomilokaler. För stamtrupperna behövde det byggas baracker och en officerspaviljong och det var på detta sätt som infanteriläget beläget på Visborgsslätt kom till. Detta bidrog även till att man kunde öva i bataljonsförband.⁴¹

Det egentliga kasernbygget ägde rum under 1903-1905 och efteråt bedrevs mycket av övningsverksamheten där. Det fanns även förläggningar i Tingstäde där det bland annat förvarades ett stort ammunitionsförråd.⁴²

Den period som är extra intressant vad gäller regementet är den under första världskriget och tiden precis efter krigets slut eftersom det var då spanska sjukan härjade. Trupper från Gotland sattes i verksamhet redan i oktober 1914. Under året därpå kom en ny värnpliktslag som ökade antalet årsklasser med tre och detta betydde att landstomsorganisationen kunde utökas.⁴³ Gotland låg i ständig beredskap, vilket kan bero på närheten till både Ryssland och Tyskland och deras flottor. Under hela kriget hade upprustning varit nödvändig och den gotländska militären var välutbildad och relativt stor. Men när kriget var slut fanns det återigen endast den normala utbildningen kvar och militären hade dessutom försvagats genom att spanska sjukan hade börjat härja.⁴⁴

⁴¹ Hammarhjelm, s. 54-55

⁴² Hammarhjelm, s. 192 och 221

⁴³ Landstomsorganisationen var ursprungligen en allmän folkresning till landets försvar då fienden trängt in i detsamma. Organisationen bestod av manskap som fullgjort tjänstgöring i beväringen.

⁴⁴ Hammarhjelm, s. 67-76

4. Spanska sjukan på Kungliga Gotlands infanteriregemente 1918-1920

4.1 Antalet insjuknade och döda av spanska sjukan

Spanska sjukan anses ha uppträtt för första gången bland manskapet förlagda på Visborgsslätt den 23 september 1918 och bland befälsstyrkan den 24 samma månad.⁴⁵ Då hade epidemin redan härjat bland den civila befolkningen i omkring en och en halv månad.⁴⁶ Under den tid då sjukdomen utbröt befann sig 1164 inkallade på Visborgsslätt. Befälsstyrkan på samma ställe var 46 officerare och 53 underofficerare, totalt alltså 1263 man.

Epidemin sades uppträda plötsligt och förekom samtidigt på flera ställen inom kasernområdet. Några månader senare, den 13 februari 1919 ansågs den första vågen av spanska sjukan vara över.

Under den här perioden hade 427 inom manskapet och 28 i befälet drabbats av sjukdomen och den hade dessutom tagit fyra människors liv.

Bland den infanteristyrka som istället var förlagd i Tingstäde var manskapsstyrkan 74 och befälsstyrkan 7 man, totalt 81 man. Bland manskapet uppträdde sjukdomen första gången den 19 oktober 1918, medan befälsstyrkan inte drabbades alls av sjukdomen. Epidemin uppträdde i enstaka fall och på flera olika ställen samtidigt på kasernområdet. När epidemin verkade vara förbi, den 29 december 1918, hade 31 insjuknat inom manskapet, men inget dödsfall hade skett.⁴⁷

På båda dessa förläggningssorter fanns det tillsammans 1344 man.

Tabell 1: Antal insjuknade och döda under september 1918 - februari 1919

Insjuknade inom manskapet	458
Insjuknade inom befälet	28
Totalt	486
<hr/>	
Döda inom manskapet	4
Döda inom befälet	-
Totalt	4

Källa: Kungliga Gotlands infanteriregemente, Utgående skrivelser 1919, Krigsarkivet

⁴⁵ Kungliga Gotlands infanteriregementes (Kgr) utgående skrivelser 1919 (odat.), Krigsarkivet

⁴⁶ Förste provinsialläkarens årsberättelse 1918, Kommunarkivet Gotland

⁴⁷ Utgående skrivelser (Kgr) 1919 (odat.), Krigsarkivet

Det syns alltså tydligt att fler inom manskapet drabbas av spanska sjukan, medan de inom befälsgruppen klarade sig bättre. Den främsta anledningen till detta borde vara att manskapet hade en tätare kontakt med varandra. Dels bodde de trängre och hade säkerligen en del kroppskontakt under övningarna och sämre förutsättningar för hygien då de var ute och bodde i tält under övningarna. Det var dessutom betydligt fler som tillhörde manskapet än befälsstyrkan. Under september 1918 till februari 1919 var det 40 procent av de drabbade som tillhörde manskapet medan 28 procent av de drabbade tillhörde befälsgruppen.

Resten av 1919 passerade utan att någon mer insjuknade i spanska sjukan, men under våren 1920 drabbades regementet av en ny influensavåg som visserligen var lindrigare än den under föregående år, men ändå drabbade en hel del människor.

Under denna period finns det i mitt material inte några uppgifter på hur stort manskapet och befälet var, men jag bedömer att den inte skiljer sig nämnvärt från de tidigare åren. Dock bör det betänkas att första världskriget nu var över och att man då inte längre var i samma behov av att ligga i konstant beredskap, vilket kan ha påverkat siffrorna något.

Bland manskapet på Visborgsslätt blossade epidemin upp igen den 15 april 1920, medan den drabbade befälet drygt en vecka senare, den 24 april. Epidemin fanns även denna gång redan hos den civila befolkningen. Den här gången var det 181 inom manskapet som insjuknade och två inom befälet. Även denna våg av epidemin uppträdde plötsligt och fanns samtidigt på flera ställen runt om på kasernområdet. Denna gång klarade sig regementet från dödsfall och epidemin sades vara över igen den 17 maj samma år.

Bland dem i Tingstäde uppträdde epidemin något tidigare, nämligen den 8 april bland manskapet och den 10 april bland befälet. Här var det 50 inom manskapet och en inom befälet som insjuknade. Även de vid Tingstäde klarade sig undan dödsfall.

Tyvärr finns inga uppgifter om när epidemin ansågs vara över, men troligtvis höll den inte på längre än vid Visborgsslätt.⁴⁸ Resten av 1920 var fritt från influensafall.

⁴⁸ Utgående skrivelser (Kgr) 1920 (odat.), Krigsarkivet

Tabell 2: Antal insjuknade och döda under april 1920 – maj 1920

Insjuknade inom manskapet	231
Insjuknade inom befälet	3
Totalt	234
<hr/>	
Döda inom manskapet	-
Döda inom befälet	-
Totalt	-

Källa: Kungliga Gotlands infanteriregemente, Utgående skrivelser 1920, Krigsarkivet

Tabell 3: Totalt antal insjuknade och döda under september 1918 – maj 1920

Insjuknade inom manskapet	689
Insjuknade inom befälet	31
Totalt	720
<hr/>	
Döda inom manskapet	4
Döda inom befälet	-
Totalt	4

Källa: Kungliga Gotlands infanteriregemente, Utgående skrivelser 1919 och 1920, Krigsarkivet

Totalt syns det alltså att 720 man inom infanterikåren på Gotlands regemente drabbades av spanska sjukan under 1918-1920, av dem var det fyra stycken som drabbades så allvarligt att de dog.

Under epidemins första period var det 38.5 procent av den totala styrkan på 1344 man som drabbades på de båda olika förläggningssorterna Tingstäde och Visborgsslätt. Av dessa hörde 92.2 procent till manskapsstyrkan medan 7.8 procent hörde till befälsstyrkan.

Tyvärr finns det, som jag skrivit tidigare, inga siffror i mitt material som beskriver hur många som befann sig på regementet under epidemin 1920, så procentsatsen går inte att räkna ut under denna period. Det som kan sägas med säkerhet är att denna andra våg av epidemin inte alls var lika svår utan att en betydligt mindre andel av manskapsstyrkan drabbades.

4.2 Sjukvårdspersonalen och vården av de insjuknade

På regementsområdet fanns det under 1918-1920 en regementsläkare, en regements- och fältläkare, en militärtandläkare och dennes hustru och ett antal sjukgymnaster och sjuksköterskor som var fast anställda,⁴⁹ men under epidemins gång behövdes det anställas fler som kunde vårda de insjuknade, vilket beskrivs nedan.

Enligt härordningens byggnadsprogram skulle det på varje kasernetablisement eller garnison finnas ett sjukhus med plats för tre procent av manskapet.⁵⁰

Drabbade av spanska sjukan kunde få vård på olika sätt, det berodde helt enkelt på hur sjuk man var. En del kunde stanna kvar och bli vårdade vid truppen, men det vanligaste var att skickas till militärsjukhuset. Var personen riktigt dålig kunde denne skickas till stadens (Visby) epidemisjukhus.⁵¹ Under oktober, som var en av de månader då flest insjuknade, iordningställdes både gymnastiksalen och manskapsmässen till sjuksalar för att få utrymme till att vårda alla insjuknade.⁵²

Efter att den första vågen av spanska sjukan var över och man hade insett att förlägningens sjukvårdsinträttningar inte skulle klara av att vårda så många sjuka igen så iordningställdes ett förslag på hur man skulle ordna extra sjukvårdsplatser i händelse av att en lika svår epidemi skulle drabba regementet igen.

Under vintern skulle andra och tredje våningen i den kasern som för tillfället var enklast att utrymma bilda 120 sjukvårdsplatser i 12 logement, dessutom skulle två dagrum göras om för att kunna rymma 20 vårdplatser. Allt som allt 140 extra vårdplatser. Klosetter skulle sättas in i putsrummen⁵³ och korridorerna skulle användas som matsalar. Kompaniexpeditionen skulle användas som laboratorium, lägenheter tillhörande de ogifta sergeanterna skulle vara sjuksköterskeboende, handrustkamrarna blev istället förråd och furirlogementen blev bostäder för den övriga sjukvårdspersonalen. Slutligen skulle tvättrummen användas som både tvätt- och diskrum.

Sjukvårdspersonal till dessa extra sjukvårdsplatser skulle, om det var möjligt, tas från garnisonssjukhuset. Vid eventuell brist på sjukvårdare rekvirerades dessa från kungliga arméförvaltningens sjukvårdsavdelnings styrelse. Dessutom skulle regementet stå för en viss handräckning.

⁴⁹ Förste provinsialläkarens årsberättelser 1918-1920, Kommunarkivet Gotland

⁵⁰ Hammarhjelm, s. 257

⁵¹ Utgående skrivelser (Kgr) 1918 (odat.), Krigsarkivet

⁵² *Gotlänningen* 2/10 1918

⁵³ Rum för exempelvis putsning av skor eller liknande.

Under sommaren skulle gymnastiksalen användas där det fanns plats för 110 sjuka, 10 sjukvårdare samt handräckning. Avklädningsrummet gjordes om till tvätt- och diskrum och skorummet till förråd. Utspisningen skedde i salen. Som klosett användes det närbelägna avträdeshuset. Här fanns även plats för att vårda konvalescenter. Sjukvårdspersonalen anskaffades på samma sätt som under vintern.⁵⁴

De människor som vårdade de svårt sjuka i spanska sjukan var naturligtvis en av de grupper i samhället som var mest utsatta för att själva bli smittade och följande råd fick de av Medicinalstyrelsen i oktober 1918:

Sjukvårdspersonal och övriga, som ha mera intim beröring med de sjuka, borde kunna använda sig av en skyddsmask av gas för näsa och mun. Ett annat enkelt medel att försvåra smittämnets inträngande i näsan är att stoppa en liten bomullstapp i vardera näsborren. Den bör ej tagas för tjock, så att den hindrar andningen, och skall ombytas, så snart den blivit fuktig.⁵⁵

Sådana skyddsmasker sändes till regementet som en gåva från svenska Röda korset, Direktion 1,⁵⁶ men i vilken utsträckning de verkligen användes går inte att utläsa av materialet. Inte heller går det att utläsa hur många av sjukvårdspersonalen som drabbades av spanska sjukan.

I en skrivelse nämns det att det i en svensk sjukskötersketidning går att läsa om annan skyddsutrustning som de fick råd att använda. Förutom de tidigare nämnda skyddsmaskerna var det ett hårskydd som skulle hindra den sjukes spottdroppar från att hamna i sjukvårdarens hår och på så vis inandas genom näsan och smitta denne.⁵⁷

I materialet framgår det inte om det anställdes fler läkare på grund av epidemin, men det verkar som att de läkare som fanns på regementet räckte till, eftersom det inte finns något noterat i mitt material på att deras arbetsbörda blev för stor. Däremot anställdes det fler läkare som skulle hjälpa till med att föra ett hälsoregister över de värnpliktiga.⁵⁸ Men som sagt, huruvida de hjälpte till inom vården går inte att utläsa ur mitt material. Däremot anställdes det fler sjuksköterskor, men hur många som anställdes går inte att utläsa. Det man däremot kan se är att sjuksköterskorna utsattes för en extra börda i och med risken att själva drabbas av spanska sjukan och för detta fick de en löneförhöjning med en krona om dagen.⁵⁹ Detta går att utläsa i en skrivelse till Arméförvaltningens civila departement och sjukvårdsstyrelse som inkom till regementet den 13 november 1918:

⁵⁴ Utgående skrivelser (Kgr) 15 december, 1919, Krigsarkivet

⁵⁵ Handlingar angående spanska sjukan 1918-1919 (odat.), Landsarkivet Gotland

⁵⁶ Inkomna skrivelser (Kgr) 1918-1920, (odat.), Krigsarkivet

⁵⁷ Inkomna skrivelser (Kgr) 1918-1919, (odat.), Krigsarkivet

⁵⁸ Inkommande skrivelser (Kgr) 11 oktober 1918, Krigsarkivet

⁵⁹ Inkomna skrivelser (Kgr) 19 november, 1918, Krigsarkivet

Uti underdånig skrivelse den 11 oktober 1918 ha nu Ni anmält, att under pågående influensaepidemi behovet av sjuksköterskor för tjänstgöring vid truppförbanden icke kunnat utfyllas genom till disposition varande, skolade sköterskor från Röda korset eller andra institutioner, vid vilka sjuksköterskor utbildats. [...] På grund härav hemställde Ni om bemyndigande för sjukvårdsstyrelsen att, räknat från och med den 1 september 1918, vid truppförband och militära sjukhus tillfälligtvis under pågående influensaepidemi i den mån sjukvårdsstyrelsen finner sådant nödvändigt, anställa krigsreservsköterskor mot åtnjutande av förutom fri bostad, kost och tvätt kontant ersättning med tre kronor om dagen samt rese- och traktamentsersättning enligt femte klassen i gällande resereglemente under resorna till och från tjänstgöringsorten.⁶⁰

4.3 Åtgärder

Från början går det att läsa i en skrivelse från september 1918 att förläggningen i de flesta logement på Visborgsslätt var alldeles för trånga med tanke på den nuvarande influensaepidemin. Det fanns inte tillräckligt med luft och dessutom stod sängarna i vissa logement med 85 centimeters mellanrum, vilket var alldeles för tätt.⁶¹

Detta ändrades det på tills nästa årsklass skulle rycka in under 1919-1920. I en skrivelse till chefen för kungliga Gotlands infanteriregemente kan man läsa de nya bestämmelserna som bland annat innebar att luftkuben utökades till 15 kbm i varje logement och att endast 14 man fick förläggas i varje rum med minst en meters mellanrum mellan sängarna. Logementen skulle rengöras grundligt och under minst tre dagar före inryckningen skulle de genom kraftig uppvärmning uttorkas och då skulle de stoppade madrasserna vara på plats så att de inte var fuktiga när manskapet skulle sova på dem. Dessutom skulle uniforms- och sängpersedlarna desinfekteras och sedan vädras några dagar i solsken.⁶²

Från den Kungliga arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse kom det redan under augusti 1918 order om att misstänkt sjuka i influensa skulle förläggas skilda från de övriga för att förhindra smittans spridning. De skulle även ha sina övningar skilda från den övriga truppen till dess att epidemin upphört. Övningarna skulle även kunna ändras så till vida att de blev mindre ansträngande för utövarna.

Förläggningen skulle vara så spridd som möjligt och detta genomfördes genom att förlägga sovsalar i lektionssalar, dagrum, exercishus och tält. Dessutom skulle renhållningen bli mer skärpt, både vad gäller etablissementet och den personliga hygien.⁶³ Den personliga hygien innefattade bland annat noggrann tvättning av händer och genom gurgling, sköljning och

⁶⁰ Inkomna skrivelser (Kgr) 13 november, 1918, Krigsarkivet

⁶¹ Utgående skrivelser (Kgr) september, 1918, Krigsarkivet

⁶² Utgående skrivelser (Kgr) 1919 (odat.), Krigsarkivet

⁶³ Inkommande skrivelser (Kgr) 3 augusti 1918, Krigsarkivet

borstning hålla munnen fri från orenheter och potentiella smittoämnen, man skulle använda rena näsdukar och handdukar och inte spotta i onödan.⁶⁴

På några ställen i mitt material går det att utläsa att när det utbrutit många sjukdomsfall så var man på regementet snabba med att utrymma logementen och att dessa städades grundligt. Man var också noga med att de insjuknade skulle utsättas för så lite fysisk ansträngning som var möjlig. Under vissa perioder ställdes övningarna in, både de under dagarna och nätterna, för samtliga värnpliktiga för att det inte skulle uppkomma förkylningar och annat som försämrade deras hälsa.⁶⁵

Ytterligare en viktig bestämmelse var att de insjuknade inte fick friskskrivas förrän de varit feberfria och symptomfria under minst två dagar och att de under en vecka efter friskskrivningen befriades från samtliga praktiska övningar.⁶⁶

Omedelbart efter inryckningen höll läkaren på regementet ett kort föredrag om spanska sjukan och informerade om de åtgärder man skulle förhålla sig till för att motverka smittans spridning.⁶⁷ Som nämnts tidigare i min undersökning skulle det finnas ett hälsoregister över alla värnpliktiga på regementet.⁶⁸ Dessa rapporter skickades in till Kungliga arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse för att det om möjligt skulle kunna hjälpa till med att utläsa vad spanska sjukan var för något och hur den skulle kunna botas. Till denna styrelse skulle man även veckovis skicka in rapporter om hur läget för tillfället såg ut på regementet.⁶⁹ Om man som värnpliktig visste med sig att man förut drabbats av liknande sjukdom som spanska sjukan skulle man anmäla detta till läkaren för att sedan undersökas och om det var nödvändigt skiljas från de övriga för att smittan inte skulle spridas.⁷⁰ Till detta hör att det utfärdades en bestämmelse där det står att alla som insjuknat i feber ska läggas in på sjukhus och inte vårdas i kvarter på regementet.⁷¹

Det införde även permissionsförbud till de socknar där spanska sjukan härjade alltför svårt.⁷² När spanska sjukan härjade som värst var ingen permission tillåten.⁷³ Dessutom gjordes vissa inskränkningar vad gäller besök av familj, släkt och vänner för den värnpliktige. Detta gäller främst för de värnpliktiga som hade insjuknat i spanska sjukan, men även de som var friska

⁶⁴ Utgående skrivelser (Kgr) 3 april 1919, Krigsarkivet

⁶⁵ Utgående skrivelser (Kgr) (odat.) 1919, Krigsarkivet

⁶⁶ Inkommande skrivelser (Kgr) 9 augusti 1918, Krigsarkivet

⁶⁷ Inkommande skrivelser (Kgr) 31 oktober 1918, Krigsarkivet

⁶⁸ Inkommande skrivelser (Kgr) 11 oktober 1918, Krigsarkivet

⁶⁹ Inkommande skrivelser (Kgr) 9 och 27 augusti 1918, Krigsarkivet

⁷⁰ Inkommande skrivelser (Kgr) 7 januari 1919, Krigsarkivet

⁷¹ Inkommande skrivelser (Kgr) 12 juli 1918, Krigsarkivet

⁷² Inkommande skrivelser (Kgr) 19 september 1918, Krigsarkivet

⁷³ Utgående skrivelser (Kgr) (odat.) 1919, Krigsarkivet

eftersom de kunde smittas om besökaren bar på smittämnet. Läkaren eller hans närmast bestämmande sjuksköterska kunde, om möjligt var, medge ett besök hos en svårt sjuk eller döende värnpliktig.⁷⁴

En annan metod som användes för att försöka minska smittan var den så kallade skyddsympningen, som var ett slags vaccin som de värnpliktiga fick ta emot.⁷⁵ De värnpliktiga som ympats blev sedan förlagda på särskilda logement. Jag har inga siffror på hur många värnpliktiga som ympades under hela perioden då spanska sjukan härjade, men under år 1919 ympades 225 värnpliktiga under två olika tillfällen och ingen av dessa drabbades senare av spanska sjukan.⁷⁶ Det bör dock tilläggas att det inte finns några riktiga belägg för att skyddsympningen verkligen hjälpte eller om det var den enskilda förläggningen som gjorde att manskapet inte insjuknade i spanska sjukan.

4.4 Jämförande diskussion med Dalarnas och Västmanlands regementen

Vid Västmanlands regemente inträffade det första fallet redan den 10 juli när en officer insjuknade efter en tjänsteresa i Värmland. Lyckligtvis var det inte så många inkallade vid den tidpunkten så resten av månaden inträffade bara några enstaka sjukdomsfall. I augusti däremot startade en svårare epidemi och många insjuknade.

I slutet på augusti och i september hade man repetitionsövningar och då spred sig smittan enkelt. Mellan den 18 september och 1 oktober hade redan 81 man avlidit. Den totala siffran blev sedan 88 avlidna på Västmanlands regemente. De militära övningarna inställdes, regementet gjordes om till ett provisoriskt sjukhus och det anställdes mer sjukvårdspersonal, bland annat 29 sjuksköterskor och 8 läkare, dessutom lät man de friska värnpliktiga vårda sina sjuka kamrater. Trots detta kom inte någon ordentlig sjukvård igång tillräckligt tidigt. Att de sjuka militärerna låg packade som sillar i sina logement på Västmanlands regemente gick det att läsa i *Folkets Dagblad Politiken* den 16 september 1918.

Den 18 september 1918 hade regeringen beslutat att arméfördelningscheferna kunde ge tjänstledighet åt dem som fortfarande var friska, men om alla som ville resa hem fick det kan inte utläsas i materialet.⁷⁷

Vid Dalregementet är det svårt att veta exakt när den förste militären drabbades av spanska sjukan eftersom sjukdomen vid den tidpunkten, juli 1918, kallas influensa och att det i dagspressen inte nämns något om spanska sjukan inom militären förrän i augusti samma år. Räk-

⁷⁴ Inkommande skrivelser (Kgr) 8 oktober 1918, Krigsarkivet

⁷⁵ Inkommande skrivelser (Kgr) 19 september 1918, Krigsarkivet

⁷⁶ Utgående skrivelser (Kgr) (odat.) 1919, Krigsarkivet

⁷⁷ Åman, s. 90-94

nar man samman alla sjukdomsfall som drabbade regementet år 1918 från augusti till december stannar siffran vid cirka 800 insjuknade i spanska sjukan. Av dessa drabbade var det två som dog.⁷⁸

Till regementet skickades det förhållningsorder från arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse om hur man på bästa sätt skulle motverka att spanska sjukan spreds. Man skulle bland annat isolera de smittade från de övriga och även försöka att minska trängseln och på det viset även smittospridningen. Det anställdes en extra läkare och det betonades hur viktigt det var med renlighet och hygien och övningarna anpassades även under epidemin.

Detta var de åtgärder som kom från högsta militärledningen, men de åtgärder som speciellt vidtogs på Dalregementet var att endast tio man per logemente var tillåtet och att hela förläggningen rengjordes grundligt. Man kunde även ge tjänstledighet till dem som inte hade någon arbetsuppgift på repetitionsövningarna och för dem som redan var hemförlovade. Detta gjorde att man fick mer plats och därför kunde iordningsställa exercishuset till ett tillfälligt sjukhus, vilket innebar en bra möjligheter att kunna vårda de insjuknade redan under ett tidigt stadium.⁷⁹

Med andra ord kan man alltså se att spanska sjukan drabbade regementena på fastlandet redan under de senare sommarmånaderna, medan Gotlands regemente inte drabbades förrän tidigt under hösten.⁸⁰ Detta beror av största sannolikhet på att man är mer isolerad från smittämnet på en ö än vad man är på fastlandet.

Jag har ingen siffra på hur stor styrkan var som befann sig på Dalregementet under den period då spanska sjukan bröt ut, men omkring 800 drabbades av sjukdomen och 2 dog av den,⁸¹ vilket anses vara en liten siffra om man jämför med exempelvis Västmanlands regemente där man inte kan ge någon korrekt siffra på hur många som drabbades, bara att det var många och att 88 av dem dog under epidemin. Antalet värnpliktiga på regementet uppges vara omkring 2000-3000 eftersom det pågick repetitionsövningar.⁸² På Gotlands regemente var det 486 av 1344 som drabbades och 4 av dessa dog under den första vågen av spanska sjukan.⁸³

Gotlands regemente kan alltså anses ha drabbats i hög grad i jämförelse med Dalregementet och i låg grad om man jämför med Västmanlands regemente.

På regementena i Dalarna och på Gotland kom man att sätta in extra vårdpersonal och andra åtgärder för att hindra smittan från snabb spridning rätt så omgående, till skillnad från hur det

⁷⁸ Hermansson, Ola, *Spanska sjukan vid Dalregementet 1918*. Akka, 2003, s. 60-65

⁷⁹ Hermansson, s. 61-62 och 70

⁸⁰ Åman, s. 90, Hermansson, s. 60, Utgående skrivelser (Kgr) 1919 (odat.), Krigsarkivet

⁸¹ Hermansson, s. 60-61

⁸² Åman, s. 90-91

⁸³ Utgående skrivelser (Kgr) 1919 (odat.), Krigsarkivet

var på Västmanlands regemente där vårdorganisationen inte kom igång ordentligt förrän efter någon månad. Återkommande för alla regementena var att de anställda skulle vara försedda med mun- och nässkydd för att inte bli smittade lika enkelt. På Gotlands regemente omtalas det även att personalen skulle använda hårnät i sitt arbete och att personalen fick en löneförhöjning vilket troligtvis var på grund av sin extra arbetsbörda i och med smittorisken av spanska sjukan.⁸⁴

Andra åtgärder som var gemensamma för regementena var att de militära övningarna anpassades eller helt ställdes in för att manskapet skulle utsättas för så lite påfrestning som möjligt, rengöring och desinficering av alla utrymmen och bättre personlig hygien skulle vidtas, förläggningen skulle vara så spridd som möjligt och fler salar anpassades så att man kunde vårda de insjuknade utan närhet till de friska.

Tjänstledighet och permission utlovades på lite olika sätt på regementena. På Dalregementet beviljades längre ledighet för dem som var hemma för skördarbetet. Tjänstledighet kunde annars endast tilldelas dem som inte var eller hade varit angripna av spanska sjukan. På Västmanlands regemente såg situationen ut ungefär som på Dalregementet och man hempermitterade ungefär ett hundratal värnpliktiga. Från början fick anhöriga till de insjuknade bo i ett speciellt logement, men efter ett par veckor var man tvungen att göra inskränkningar på besöken eftersom detta kunde var en faktor till att epidemin fortsatte att spridas. Även på Gotlands regemente skedde inskränkningar för besökarna och man hade permissionsförbud till de socknar där spanska sjukan slagit riktigt hårt. Man fick dessutom inte friskskrivas förrän man varit symptom- och feberfri under minst två dagar.⁸⁵

Margareta Åman pekar på att möjligheten till sjukskrivning inom vissa förband var alltför sträng och att detta kan ha en förklaring i att förbanden drabbades olika hårt av spanska sjukan.⁸⁶

Åtgärder som man vidtog på Gotlands regemente, men som jag inte har funnit att man gjort på de övriga två regementena är att det fördes hälsoregister över de värnpliktiga för att försöka förstå vad spanska sjukan var och för att försöka hitta ett botemedel. En annan åtgärd som de använde sig av på Gotlands regemente, men inte på de andra, var den så kallade skyddsympningen.⁸⁷

⁸⁴ Åman, s. 90-97, Hermansson, s. 61-65, Utgående skrivelser (Kgr) 15 december, 1919, Krigsarkivet, Handlingar angående spanska sjukan 1918-1919 (odat.), Landsarkivet Gotland

⁸⁵ Åman, s. 90-95, Hermansson, s. 61-64, Inkommande skrivelser (Kgr) 3 augusti 1918, Krigsarkivet, Inkommande skrivelser (Kgr) 9 augusti 1918, Krigsarkivet

⁸⁶ Åman, s. 90

⁸⁷ Inkommande skrivelser (Kgr) 19 september 1918, Inkommande skrivelser (Kgr) 11 oktober 1918, Krigsarkivet

Man kan alltså se att det finns en hel del likheter i hur de tre regementena agerade under epidemin, men även att det finns en del olikheter. Troligtvis beror likheterna på att Kungliga arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse skickade ut samma order till samtliga regementen i Sverige.

Man kan se att det var viktigt att snabbt få till en fungerande sjukvård, vilket man inte lyckades med vid regementet i Västmanland, detta var ju också det regemente som drabbades hårdast av spanska sjukan. En anledning till att organisationen blev så försenad kan bero på att regementet hamnade i någon slags panikstämning som lamslog regementet.⁸⁸

På detta regemente fanns det två faktorer som hade betydelse för den värnpliktiges möjlighet till överlevnad. Bodde man i en stad hade sommarepidemin gjort att fler kunde ha en viss immunitet mot spanska sjukan än vad man hade om man levde i isolerade småbyar på landet. För det andra skulle man hamna på ett sådant kompani där det samma gällde för så många av de andra värnpliktiga som möjligt.⁸⁹

⁸⁸ Åman, s. 93

⁸⁹ Åman, s. 91-92

5. Sammanfattning

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka hur Kungliga Gotlands infanteriregemente drabbades av spanska sjukan under 1918-1920. Det har även jämförts hur detta regemente drabbades i jämförelse med Dalarnas och Västmanlands regementen under 1918. De frågor jag har använt mig av är dels hur många som insjuknade och dog och om dessa tillhörde befälsstyrkan eller de inkallade. Men även hur de ansvariga på regementet agerade då epidemin var ett faktum samt vilka åtgärder man vidtog för att förhindra smittans spridning på regementet.

Materialet som använts är en lokal dagstidning, *Gotlänningen* från 1918, förste provinsialläkarens årsberättelser och andra handlingar angående spanska sjukan. Jag har även använt mig av regementets inkomna och utgående skrivelser samt instruktioner för sjukvårdssamheten på regementet. För att kunna göra mina jämförelser med de andra nämnda regementena har jag använt mig av Margareta Åmans *Spanska sjukan - Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund* samt Ola Hermanssons *Spanska sjukan vid Dalregementet 1918*.

Den första vågen av spanska sjukan drabbade Kungliga Gotlands infanteriregemente mellan september 1918 till februari 1919. Under denna period befann sig totalt 1344 man på de båda förläggningssorterna Tingstäde och Visborgsslätt, av dessa tillhörde 92,2 procent manskapsstyrkan och 7,8 procent tillhörde befälsstyrkan. Av dessa insjuknade 486 personer, alltså 38,5 procent varav fyra avled till följd av sjukdomen.

När Gotlands regemente drabbades av spanska sjukan hade epidemin härjat på Dalregementet och Västmanlands regemente sedan någon månad tillbaka, vilket faktiskt bevisar att man klarade sig lite längre från att smittas av epidemin om man var bosatt på en mer isolerad plats som Gotland.

Gotlands infanteriregemente drabbades även av en andra lindrigare våg av spanska sjukan under våren 1920. Under denna period saknas det uppgifter på antalet man som befann sig på regementets båda förläggningssorter. 231 man drabbades bland manskapet och 3 inom befälsstyrkan, dock klarade man sig helt från dödsfall den här gången.

De primära åtgärder man vidtog på infanteriregementet på Gotland var att man snabbt satte in en fungerande sjukvård, gjorde inskränkningar på permissionerna, striktare personlig hygien och renhållning i lokalerna samt att man använde sig av skyddssympning.

Det går alltså att se att under de tre åren då spanska sjukan härjade drabbades 720 personer på Kungliga Gotlands infanteriregemente av epidemin, av dessa var det fyra som drabbades så allvarligt att de avled av sjukdomen.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Krigsarkivet, Stockholm, Kungliga Gotlands infanteriregemente

- Utgående skrivelser 1918 (B:8)
- Utgående skrivelser 1919 (B:9)
- Utgående skrivelser 1920 (B:10)
- Inkomna skrivelser 1918-1919 (E:3)

Landsarkivet, Gotland

- Handlingar angående spanska sjukan (E XIII b:1)

Kommunarkivet, Gotland

- Visby stads hälsovårdsnämnd (A20)

Tryckta källor

Kungliga Gotlands infanteriregementes sjukvårdsverksamhet

- Instruktioner för sjukvårdsverksamheten 1917-1945 (D XXIII)
- Förste provinsialläkarens årsberättelse 1918, tryckår 1919
- Förste provinsialläkarens årsberättelse 1919, tryckår 1920
- Förste provinsialläkarens årsberättelse 1920, tryckår 1921
- *Gotlänningen* 1918

Litteratur

Bergmark, Mats. *Från pest till polio*. Natur och kultur, Stockholm. 1957.

Bister, Ari. *Spanska sjukan inom Nås provinsialläkaredistrikt 1918-1919 med särskild hänsyn tagen till Dala-Järna och Vansbro*. C-uppsats, Högskolan Dalarna. 2005.

Hadenius, Stig. *Svensk politik under 1900-talet. Konflikt och samförstånd*. Hjalmarson & Högberg bokförlag, Stockholm. 2000.

Hammarhjelm, Bengt. *Gotlands nationalbeväring och regemente. Band 1. Historik, befästningar, Visborgsslätt, verksamhet, regementets särart*. Probus förlag HB, Stockholm. 2005.

Hedenborg, Susanna och Kvarnström, Lars. *Det svenska samhället 1720-2000. böndernas och arbetarnas tid*. Studentlitteratur. 2004.

Hermansson, Ola. *Spanska sjukan vid Dalregementet 1918, Akka* – Tidskrift för kultur och lärande vid Högskolan Dalarna. Våren 2003.

Iderot Lindberg, Agneta. *Spanskan, kommunerna och staten. En studie av ansvarsfördelning och samspel mellan lokala och centrala myndigheter under en influensaepidemi*. C-uppsats, Högskolan Dalarna. 1997.

Kolata, Gina. *Spanska sjukan. Berättelsen om den stora influensaepidemin 1918 och jakten på det virus som orsakade den*. Prisma, Stockholm. 2000.

Melin, Jan m.fl. *Sveriges historia*. Prisma, Stockholm. 2003.

Åman, Margareta. *Spanska sjukan. Den svenska epidemin 1918-1920 och dess internationella bakgrund*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm. 1990.

Öhrman, Roger. *Vägen till Gotlands historia*. Gotlands fornsal. 1994.

Internetsidor

Statistiska centralbyrån, befolkningsutvecklingen i riket. År 1749-2007

<http://www.ssd.scb.se/databaser/makro/SaveShow.asp> 2008-06-01